25 - 27 Ekim 2001

21. YÜZYILIN EŞİĞİNDE

UŞAK

SEMPOZYUMU

Cilt 1

UŞAKLILAR EĞİTİM VE KÜLTÜR VAKFI YAYINLARI, Nu.: 2

Tasarım, Basıma Hazırlayan
Mehmet TURGUT (Eğitimci, Hukukçu)

☆

Sayfa Mizanpajı
Hayati DEVELİ

☆

Basıma Hazırlık
Bilgi-Başarı Yayınevi Tesisleri

☆

Baskı, Cilt
Umut Matbaası, İstanbul 2001

☆

ISBN 975-96468-3-8

Bu sempozyum kitaplarının (Cilt 1 - Cilt 2) yayın hakkı
İSTANBUL UŞAKLILAR EĞİTİM VE KÜLTÜR VAKFI'na aittir.
Her bildiriden, birkaç cümle kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
Bunun haricindeki alıntılar için izin alınması gerekmektedir.

UŞAKLILAR
EĞİTİM VE KÜLTÜR VAKFI
Millet Cad. Nu.: 75, Renk Apt. Kat: 5, D. 13
34820 Fındıkzade / İSTANBUL
tlf., Faks: (0212) 585 32 22 - 530 67 75

UŞAK HALILARININ RENK, DESEN VE MOTİF ÖZELLİKLERİ

Nuran KAYABAŞI*
Sema ETİKAN**

Bir halının yüzeyini oluşturan en önemli öğe motiflerdir. Halılarda motifler kompozisyon unsurlarından biri olup en küçük ve basit bir şekilden madalyon gibi mükemmel bir şekle kadar değişiklik göstermektedir.

Milli kültürü, yerel yaşamı ve adetleri yansıtan motifler dokuyucu tarafından halıya direkt veya stilize edilerek aktarılmaktadır. Tarihi gelişimi süresince halılarda kullanılan motifler çok çeşitlilik göstermektedir. Daha çok bitkisel, hayvansal, geometrik, karışık ve sembolik motifler kullanılmıştır. Bitkisel motifler ağaç (selvi, salkım, söğüt), yaprak, çiçek (karanfil, lale, sümbül vb) ve meyve (elma, üzüm vb) olarak direkt ve stilize, hayvansal motifler (kartal, tavus kuşu, kumru, güvercin, kaz, ejder vb) ise islami inanıştan etkilenerek tamamen stilize edilerek kullanılmaktadır (Gönül 1965).

Türk halı sanatının gelişimine bakıldığında 14 ve 15. yüzyıllarda hayvan figürlü halıların yanısıra gelişen halı tipinde zemin karelere bölünmüş ve içlerine stilize hayvan figürleri yerine geometrik motifler yerleştirilmiştir. 15. Yüzyılın başlarına ait Avrupa resimlerinde ilk örneklerine rastlanan bu halılar literatürde Holbein Halıları olarak adlandırılmaktadır. Dört tip altında toplanan Holbein halılarının ilk iki tipi olan I. Tip Holbein halıları (Şekil 1) ve II. Tip Holbein (Lotto) halılarının (Şekil 2) Batı Anadolu bölgesinde dokundukları bildirilmektedir. Tamamen yün malzeme kullanılarak ve Gördes düğümü ile dokunan bu halılar Uşak halılarının kökenini oluşturmaktadır.

Uşak halılarında 16. yüzyıldan itibaren geometrik motiflerin yerini bitki motifleri ve bitki motifleri ile oluşturulan madalyonlar almıştır. Genel olarak bir Uşak halısının deseni incelendiğinde halıların göbekli ve kenarlı olduğu görülmektedir. Göbekte bitki motiflerinden oluşturulan madalyon ya da yıldız motifleri yer almaktadır. Bu madalyon ya da yıldız motiflerinin dörtte biri halının dört köşesinde de köşe motifi olarak kullanılmaktadır. Kenarlarda ise köşe

* Doç. Dr. Ankara Üni. Ziraat Fakültesi Ev Ekonomosi Yüksekokulu Köy El Sanatları Anabilim Dalı.

** Uzm. Araş. Gör. Ankara Üni. Ziraat Fakültesi Ev Ekonomosi Yüksekokulu Köy El Sanatları Anabilim Dalı.

motifinden sonra farklı motifleri içeren dar ve geniş olmak üzere iki bordür halının etrafını çevrelemektedir (Atalay 1965, Özgür 1965, Anonim 1967, Aslanapa 1987, Yetkin 1991).

Çeşitli motifleri bünyesinde bulunduran Uşak halılarını 5 grup altında toplamak mümkündür.

Madalyonlu Uşak Halıları

16. yüzyıl başlarından itibaren süratle gelişerek klasik şeklini almış ve günümüze kadar çok sayıda kalmış olan madalyonlu Uşak halıları 18. Yüzyıl içinde de gelişmiş 10 m'ye kadar uzun olanları yapılmıştır. Bu tip halılarda orta eksende yuvarlak, yanlarda sivri dilimli madalyonlar sıralanmaktadır. Ancak madalyonlar bazen oval, bazen yuvarlak olarak değişmekte sıralanışta zeminin boyutları değişse de bir değişme olmamaktadır. Madalyon formunun içi bitki ve çiçek motifleri ile doludur. Halı zemininde de bu motifler kullanılarak zengin bir kompozisyon oluşturulmaktadır.

Madalyonlu Uşak halılarının en iyi cinsleri, sarı çiçeklerle doldurulmuş lacivert zemin üzerine koyu kırmızı ve mavi madalyonlulardır. Kırmızı zeminliler daha zengindir ve madalyonları hep lacivert renktedir. Kırmızı, lacivert ve parlak sarı hakim renkler olup, ikinci derecede yeşil ve mavi renkler, konturlarda de siyah renk kullanılmıştır. Genellikle atkısı çözgüsü ve ilme ipi yündür. Türk halılarına özgü sonsuzluk prensibi madalyonlu halılarda da görülmektedir (Şekil 3, Şekil 4, Şekil 5) (Özgür 1985, Aslanapa 1987, Yetkin 1991).

Yıldızlı Uşak Halıları

Yıldızlı Uşak halıları orta boy halılardır. Dört metreden uzun olanları yok denecek kadar azdır.

17. yüzyılın sonuna kadar dokunan bu halılarda desen sekiz kollu yıldızlarla küçük baklava biçimindeki madalyonların kaydırılmış eksenler üzerinde alternatif sıralanması ile oluşturulur. Genelde kırmızı zemin üzerine koyu mavi renkli sekiz köşeli yıldızlı madalyonlar ve küçük baklavalar yerleştirilmiştir. Bunlarda halı ortası belirtilmez ve madalyon motifleri sonsuzmuş gibi dokunmaktadır. Bazen zemin mavi, madalyonlar kırmızı renkte olabilir. Madalyonların içi sarı ve kırmızı palmet ve çifte rumilerle dolgulanmıştır. Zemin köşeli dallar ve çok renkli çiçeklerle bezenmiştir (Şekil 6, Şekil 7) (Özgür 1985, Aslanapa 1987, Yetkin 1991).

Uşak Halılarının Değişik Tipleri

Yıldızlı Uşak halılarının motiflerinde oluşan değişikler diğer tip Uşak halılarını meydana getirmiştir. Bunların ilk tipinde sekiz köşeli yıldızların dört köşesi kesilerek sadeleştirilmiş kalan diyagonal köşeler düğümlü geçmelerle birleştirilerek baklavalar bir çerçeve içine alınmıştır. Yıldızların yerini kartuş şekillerinin aldığı diğer örneklerde bunlardan geliştirilmiştir (Şekil 8). Yine 17. yüzyılda Uşak bölgesinde dokunan ve karakteristik Çin bulutlu Uşak bordürleri ile çiçekli baklava şeması kullanılan halılar da ikinci tipi oluşturur (Şekil 9).

15. yüzyıldan başlayarak Osmanlı sanatında ortaya çıkan Çin bulutu motifi özellikle Uşak halılarında çok görülür.

Bir diğer üçüncü tip ise birbiri üzerine bindirilmiş kırmızı, mavi ve beyaz dairelerden oluşan motifleri ile 17. yüzyılda çok seyrek dokunmuş olan Uşak halılarıdır. Bu halılar Orta ve Batı Anadolu sınır bölgesinde yerleşmiş olan Türkmen ve Yörüklerin halılarını andırmaktadır (Şekil 10). 18. yüzyılın sonlarında dokunduğu düşünülen bir diğer halıda bu tip halılara girmekte ve yörük halısı olduğu sanılmaktadır (Şekil 11).

Dördüncü tip olarak incelenen bir başka halıda 17. yüzyıl sonunda dokunmuş ve çiçek motiflerinin baklava şeklinde yerleştirildiği kırmızı zeminli bir Uşak halısıdır (Şekil 12).

16. yüzyıldan kalan küçük boyda iki halıda değişik tipteki Uşak halılarına örnektir. Bunlardan birincisinde düz koyu mavi bir zemin vardır ve kenar bordürleri ise sarı zemin üzerine kırmızı stilize çiçeklerden oluşmaktadır (Şekil 13, 14). İkinci ise çift nişli bir Uşak halısıdır. Ortasında kırmızı zemine mavi renkte iri oval bir madalyon vardır (Şekil 15) (Özgür 1985, Aslanapa 1987, Yetkin 1991).

Beyaz Zeminli Uşak Halıları

Kuşlu ve Çintemanili adları ile tanınan bu tip halılarda zemin beyaz veya ona yakın açık krem renginde dokunmaktadır.

Esas motifi meydana getiren şekillerin ilk bakışta kuşu andırması yüzünden Kuşlu denilen halılarda, gerçekte birbiri ile karşılaşan iki yaprak arasında zeminin çeşitli renginden meydana gelen aldatıcı bir görüntü vardır. Bunlarda Uşak halılarının zıt geometrik düzeni görülmektedir. Fakat motifler tamamıyla bitki kaynaklı olup, rozetler ve çiçekler arasındadır (Şekil 16).

Beyaz zeminli halıların daha küçük bir grubunda çintemeni adı verilen motifler kullanılmıştır. Aynı motif 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı Hükümdarlarının kaftanlarında görülmektedir. Bu motif genelde bütün halı yüzeyinde daha çok mavili, kırmızılı ve sarılı renklerde tekrarlanmaktadır (Şekil 17, 18) (Özgür 1985, Aslanapa 1987, Yetkin 1991).

Uşak Seccadeleri

Kalın yünü, sağlam düğümü, uzun havları ve parlak renkleri ile diğer seccade gruplarından ayrılan Uşak seccadeleri 19. yüzyıl sonuna kadar çeşitli tipleriyle uzun bir devreyi kaplamışlardır. Genellikle kareye yakın büyük boydadır. Atkı ve çözgü iplikleri kırmızı yündendir. Gördes düğümlü olup, saçakları uzundur. Bazen bu seccadelerde ipek saçak kullanılmıştır.

İri bulut motifli ve iç içe iki nişli dokunan seccadeler Uşak seccadelerini en erken örneği olarak 16. yüzyılın ilk çeyreğine girmekte, madalyonlu ve yıldızlı Uşak halılarının başına geçmektedir.

Bir diğer grup, iki uçta tekrarlanan mihraplarla çift mihraplı seccadelerdir. Bunların ortasına bir madalyon motifi yerleştirilmiştir (Şekil 19).

Siebenbürger veya Transilvanya halıları olarak tanınan seccadeler de, bazıları Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde yapılmakla beraber Uşak grubuna girmektedir. Zemini kırmızı sarı ve mavi renkte dokunan bu seccadeler 17. yüzyılın ortalarında dokunmaya başlanmıştır ve 18. yüzyılın sonlarından itibaren de kaybolmuştur (Şekil 20, 21).

Uşak seccadelerinin beyaz zeminli olanları da dokunmuştur. Bunlarda çintemeni, üçlü pars benekleri ve Uşak bordürü motifleri kullanılmıştır (Şekil 22).

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı saray halılarına dayanan saf seccadeler dokunmaya başlanmıştır. Bu halılarda mihrap zemini daima tek renk olmuş ve zengin bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Mihraba asılı bir kandil motifi ve ayak yerlerine de işlemeli takunya motifi yerleştirilmiştir (Şekil 23) (Özgür 1985, Aslanapa 1987).

16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar Anadolu halılarının ikinci parlak devrini meydana getiren ve ünlü ressamların tablolarına konu olan Uşak halıları günümüzde dokunmamaktadır. Uşak ili ve çevresinde yapılan araştırmalar sonucunda daha çok kilim konusuna ağırlık verildiği belirlenmiştir. Halk Eğitim Müdürlüklerinin planlanmış oldukları halıcılık kurslarının talep olmaması nedeni ile açılamadığı saptanmıştır.

İl merkezinde halıcılık ile ilgili çalışan sadece özel bir şirket bulunmaktadır. Bu şirket eski Uşak halılarının motiflerini kullanarak yeni tip halı desenleri oluşturmakta ve bu halılara patent alarak isim vermektedirler. Bu tip halılar Robinia adı altında üretilmektedir (Şekil 24).

Sonuç olarak, Türk halıcılık tarihinde özel bir yeri olan Uşak halılarının günümüzde dokunmuyor olması genel olarak halıcılığımızdaki gerilemenin bir göstergesidir. Uşak ili ilçe ve köylerinde halk halıcılık konusunda bilinçlendirilmeli ve kendilerine bu yolla ek gelir sağlayacaklarına inandırılarak yaşam düzeylerinin yükseltilmesine teşvik edilmelidir.

KAYNAKLAR

Anonim, 1967. Uşak İl Yıllığı. İstanbul.

Aslanapa, O. 1987. Türk Halı Sanatının Bin Yılı. Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti. İstanbul.

Atalay, B. 1967. Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Gönül, M. 1965. Eski Türk Halılarında Motif Çeşitleri ve Özellikleri. Sümerbank Dergisi. Halı Semineri Özel Sayısı. s. 20-27.

Özgür, Z. 1965. Türk Halıcılığının Tarihi Gelişmesi ve Bugünkü Durumu. Sümerbank Dergisi. Halı Semineri Özel Sayısı. s. 9-15.

Yetkin, Ş. 1991. Türk Halı Sanatı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.

* Bu yazıya ait resimler, kitabın sonunda verilmiştir.